

Гавадзін В.В.

УДК 392 (477.85/87)

**ЕТНОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ГАРМОНІЇ ЛЮДИНИ І ПРИРОДИ
В КАРПАТАХ НА ПРИКЛАДІ ГУЦУЛЬСЬКОЇ ПІЗНЬОВЕСНЯНОЇ
ОБРЯДОВОСТІ**

Однією з характерних особливостей народного календаря є відображення на світоглядно-міфологічному рівні взаємозв'язку людини і природи, їх комунікації протягом досить тривалого часу. Особливо ця тенденція простежується на прикладі весняної обрядовості, коли проходять важливі космобіологічні зміни в природі, що супроводжуються її оживленням та оновленням. Не випадково людина прагнула використати цю потужну енергетику, спричинену самовиявленням невидимих креативних сил, для підтримання своєї повсякденної життєдіяльності, свого господарства тощо. Звісно, що ця риса була притаманна для обрядової системи практично всіх народів, однак на сьогодні відбулось порушення сталої та тривкої рівноваги у системі «людина – природа», тому досить актуальним є її хоча б часткове відтворення на певних конкретних прикладах. Допоможе у цьому гуцульська пізньовесняна обрядовість із своїми ще частково збереженими архаїчними обрядовими мотивами на рівні світогляду, що загалом характерно для народних культур гірських систем.

В історіографії ця проблематика у тому вигляді, яка сформована у назві даної статті, ще не розглядалась. Хоча, загальнокультурні аспекти тандему «людина – природа» на основі календарної обрядовості висвітлювались відомими міфологами Е. Тейлором, А. Редкліфом-Брауном, М. Еляде. В просторі слов'янської етнокультури такий ракурс притаманний дослідженням А. Ковалика, А. Шивєського, О. Потебні тощо. Що стосується безпосередньо гуцулів, то свою увагу на зв'язок людини і природи на основі гуцульської пізньовесняної обрядовості звернули ще в кінці XIX – поч. XX ст. П. Шекерик-Доників, О. Кольберг, а сьогодні І. Сеньків, Т. Ястремська, Л. Горошко, В. Грябан.

Потрібно наголосити, що природа – це досить об'ємне поняття, її можна розглядати на різних ідейно-сміслових рівнях та крізь призму різних абстрактних категорій, тому потрібно визначитись щодо деяких методологічних аспектів дослідження. В нашому випадку природа виступає як комплекс конкретних компонентів, через які чи не найбільше проявляється її біокозмичний весняний потенціал і які людина використовує в процесі обрядодій. А це – дерево, земля, квітка, вода, вогонь тощо. Слід також відзначити, що пізньовесняний період народного календаря охоплює місяць травень, а в гуцульському етнокультурному контексті це час від свята Юрія (6 травня) до Миколая Літнього (22 травня). Нами особлива увага буде звернена на певні обрядові аспекти, приурочені до дня св. Юрія, так як вони досить яскраво відображають функціонально-сміслові зв'язки в системі «людина – природа». Саме у пізньовесняний період космобіологічні зміни в природі знаходять своє реальне та міфічно-абстрактне завершення у зв'язку з переходом природи в кульмінаційну точку свого розвитку на протязі річного циклу.

В цьому контексті одразу впадає у вічі гуцульські обрядодії, приурочені до дня св. Юрія, де фігурують квіти, дерева і земля. Ще і по сьогодні в деяких населених пунктах Гуцульщини викопують із землею квіти юрінки (*Ranunculus acris*) в переддень свята Юрія по заході сонця та ставлять на всіх воротах і там, де проходить худоба (Верховинщина) [11, арк. 2]. Слід відзначити, що саме на цей час, тобто початок травня, припадає період їх цвітіння. Під час виконання цієї обрядодії відбувається своєрідне обрамлення обійстя цими квітами, але пріоритет у їх виставлянні належить воротам як місцю входу і виходу з подвір'я. Однак, простежуються певні варіації в плані самої специфіки виконання цієї обрядодії. Якщо сьогодні на Путильщині і Верховинщині як основним елементом виступають квіти, то з численних повідомлень авторів кінця XIX ст. стає відомо, що в той час на Гуцульщині був поширений звичай вранці на Юрія класти на стовпах воріт грудку землі, а в яку затикали зелену гілку, переважно верби [15, с. 273]. Так чи інакше, але це мало чим змінює ритуальне наповнення цього обряду, оскільки він завжди супроводжується двома складовими – грудку землі та квіти в одному випадку, або зелена гілка дерева в іншому.

Якщо вдатись до мотивації подібних обрядодій і з'ясування їх первинної суті, то можна натрапити на найрізноманітніші пояснення. Так, побутує думка, що населення Карпат виконує подібні дії для того, щоб забезпечитись від чарівниць, які особливо перед Юрієм ладні відбирати молоко у корів. Натомість, П. Шекерик-Доників вважав, що в такий спосіб, тобто ставленням землі із затиканими зеленими галузками на воротах, гуцули вітають Юрія, який несе весну в гори, бо він вранці 6 травня починає грати у свої золоті весняні роги і цим самим пробуджує природу [14, с. 48]. Інша мотивація – Юрії ліси косичить, тому треба і загороду закосичити, би в ній все правилося, як правиться земля від Юрія, бо від того буде худоба сита, як глина, а вівця обросла шерстю, як літом земля травною, а трава така висока, яке зависоке пруття у грудці землі [6, с. 172]. Як би там не було, ці різноманітні пояснення дають можливість простежити центральну сентенцію, яка полягає в тому, що через давні традиції відбувається гармонізація відношення людини з природою, особливо в такий особливий час як пізня весна, коли закінчується повне оновлення природи. Людина відчувала цю енергію оновлення, тому практичним засобом її забезпечення стають обрядові дії. Оскільки провідною галуззю гуцулів є тваринництво, то не випадково ці квіти юрінки не тільки ставлять на стовпи воріт, а й удосвіта рано на Юрія дрібно січуть та дають худобі, бо вона від того дістає ладну жовту манну. Інколи посипають цю суміш сіллю і коли дають худобі, то характерним є вербальне заклинання типу: «Земля родить цвіточки, а ви родьте телечки!» [5, с. 42].

Однак, ці обрядові дії відображають не тільки прагнення людини використати енергію оновлюючої природи для себе і господарства. Так, ці охарактеризовані вище гуцульські звичаї свідчать про ексклюзивне обрядове освячення землі і квітів в контексті завершення весняного космобіологічного циклу пробудження

й оновлення природи. Про це свідчить вся акціонально-ритуальна складова в структурі цієї обрядодії, оскільки основними її складовими елементами виступають ворота і земля з квітами, то доречним є твердження про те, що таким чином відбувається освячення обійстя, родючості землі, весняного буяння квітів та дерев. В цьому контексті видатний польський міфолог А. Кавалік стверджує, що брама, на стовпи якої поставлені квіти і земля, а ще до того в день св. Юрія, символізує персоніфікацію енергії креації [17, с. 392].

Така обрядодія здійснюється на св. Юрія з двох причин. По-перше, він є одним з втілень цієї космічної енергії, оскільки відкриває за гуцульським повір'ям весну і оживлює всю природу. Не випадково гуцули кажуть, що Юрій на білім коні весну везе. По-друге, відкривається новий період в господарському циклі, пов'язаний з виходом на полонину, тому худоба логічно потребує особливо захисту, оскільки там на неї чекає негода, дика звірина, змії тощо. Свідченням про певну плідотворну енергію, яка коригується найперше із землею, є уявлення про те, що її передають мурахи. Тому на Юрія гуцули дають худобі лизати сіль, яка була закопана в мурашнику ще від Благовіщення, або ж в цей день поміщають у мурашники грудки цукру, які виймають і застосовують в часі хвороб [9, арк. 1]. Тут бачимо бажання використати плідотворний потенціал пробудженої землі через своєрідних посередників – мурашок. Не випадково, також на Юрія горяни частують худобу ритуальним хлібом – «худобиною паскою», до якого, окрім відпадків з вулика і мертвих бджіл, додають ще й порохні з мурашника, би худоба була такою старливою й плідною, як бджоли і мурашки.

Також ці обрядодії дають можливість простежити виявлення архаїчної заклиальної формули, заснованій на двохчленній конструкції: «яке є А – таке нехай і буде В», тобто категоризація по принципу якості [2, с. 12]. Це і є одним із визначальних принципів щодо означення гармонії людини і природи в обрядовому контексті. Оскільки людина намагається підпорядкуватись ритмам природи, тому і в час, коли відбувається відродження та буяння природи прагнула забезпечити аналогічні якісні характеристики в своєму житті, в колі родині, господарстві.

Про це свідчить практика із паленням на Гуцульщині вогнів, приурочених до дня св. Юрія, де яскраво переплетені суспільні й ритуально-магічні складові. В суспільно-громадському контексті це обрядове дійство є прикладом єднання цілої родини. Такий вогонь називається «керелейса» і його палять біля хати перед Юрієм вечором, біля нього збирається вся родина, всі учасники беруться за руки і водять хоровод навколо ватри, примовляючи: «Сійся, родися жито-пшениця, всяка пашниця. Кірілайса!» [3, с. 128]. В цьому контексті простежується зв'язок юріївських ватр з концепції загального достатку, яка ввібрала в себе й родинно-громадський чинник, і зооморфні мотиви. Саме різного роду просьби, з якими звертаються учасники цього обрядового дійства на Гуцульщині, мотивуються синкретичним образом самого св. Юрія, який виник в результаті синтезу Х-божества з християнським святим [1, с. 56]. І тому розуміння св. Юрія як подателя родючості та благополуччя викликає тим, що він перебрав одну із функцій такого Х-божества. В даному випадку це підкреслює слово «Кірілайса», яке є нашаруванням пізнішого християнського періоду (грецьке кіріє елейсон – «Господи, помилуй!») і хоча воно десемантизувалося, однак втрата внутрішньої форми і універбація зовнішньої надали йому магічного функціонального значення в смислі прохання «роди» [4, с. 224]. Тому через семантичний ряд «Юрія – вогонь – коло – Кірілайса» відбувається актуалізація прагнення загального достатку, благоденства, щастя для кожної родини. Крім слова «Кірілайса» таке ритуально-магічне направлення цієї обрядодії підсилюють обрядові співанки, які виконуються біля цієї ватри і включають переважно пісні про Юрія, полонинські співанки. Крім того, гуцули запалюють ці ритуальні вогні біля хат для того, щоб велася худоба, а також проти бурі, граду та як своєрідний захист від різних демонологічних істот. Не випадковим є самий матеріал для таких ватр – насамперед рослини, яким приписували велику антидемонічну силу: чортополох, будяк, свербігуз, терен і глід колючий, останній служив ще в античний час за оборону від відьом [13, с. 59].

В той час як вся родина збирається біля святкового вогню неподалік своїх хат, молодь розпалює ритуальні вогні на полонинах. Таке дійство розпочинається напередодні Юрія, а як наступає 12 година ночі починають святкувати – співають, танцюють навколо вогню, що називається «палити Юра» (с. Великий Рожин) [10, арк. 2]. Тут простежується мотив «зустрічі», що є реліктом цілісної архаїчної обрядодії вшанування в давнину певного божества, пов'язаного з весною. Зазвичай це обрядове дійство продовжується до самого ранку і всі учасники зустрічають схід сонця, перестрибують через ватру, загадуючи бажання, потім чекають ранньої роси й нею обмивають хворі місця тіла з надією на оздоровлення, або миються в струмку. Це вказує на особливу складову юріївської обрядовості на Гуцульщині – звичай обрядового поливання водою. Так, на Надвірнянщині раніше дівчата й хлопці ходили на р. Прут поливатися на Юрія, а як гарна дівчина, то й цілу скупають (с. Саджавка) [7, арк. 2]. Тут простежуємо лікувально-цілющі властивості води, що йде в комплексі із весняним оновленням природи. Мабуть, уявлення про такі властивості води в цей час зумовлено тим, що за усталеною традицією Юрій є втіленням героя, який звільнив від змія підземні води, а також його образ як ключника, що відмикає небесні й земні води [16, с. 515].

На зв'язок продуктивних сил природи і води в юріївській обрядовості вказує звичай плести вінки із жита, які потім чіпляють на шию чоловікам, що носять ім'я Юрій, або кидають на воду (с. Микуличин) [8, арк. 1]. Дотичними тут виступають також і певні дівочі гадання про свою долю. Це засвідчує актуалізацію теми святочного збору молоді і сімейно-шлюбних аспектів пізньовесняної обрядовості. Це помітно навіть щодо цього ритуального вогню, який розкладали раніше на Юрія дівчата на виданні і у

зв'язку з цим панував парубоцький звичай ходити в цей день від вогню до вогню та вибирати собі дівчат. На сьогодні подекуди ще зберігся звичай, коли ввечері напередодні Юрієвого дня парубки приносять до воріт улюблених дівчат берізки і говорять, що як Юра прийде, то щастя принесе [12, с. 316]. Це тільки засвідчує про особливу гармонію у відносинах людини з природою, оскільки в час пробудження природи розпочинається і сезон весіль після довгого посту.

Отже, в обрядово-звичаєвих практиках гуцулів пізньовесняного періоду доволі чітко помітно, які головним чином зосереджені навколо дня св. Юрія, симбіоз магічно-ритуальних, громадсько-культурних та зооморфних аспектів. Їх таке вдале поєднання зумовлене двома причинами. По-перше, це синтетичністю образу самого Юрія в народному сприйнятті, зокрема в гуцульському, його зв'язок з прадавніми культами, особливо місяця і тому пояснюється його вагомих вплив на людей, рослинний й тваринний світи. Загалом же, можемо простежити комплекс обрядодій, які з одного боку відображають космобіологічні зміни в природі у пізньовесняний період, а це мотиви щодо квітів, землі, води, вогню та втіленням у них біокосмічної енергії, а з іншого – комплекс дій, направлених на підготовку до важливого акту в житті громади на Гуцульщині – полонинського ходу. Не випадковим тут є перший вигін худоби, який також приурочений до свята Юрія і започатковує весняно-літній цикл полонинського пастухування.

Оскільки рослини та вода (також і роса як її небесний прототип) проявляють в цей день свою своєрідну магічну надприродну силу, що є особливо корисною для людей, то і відповідно трава набирає таких же властивостей. Тому потрібно вигнати свійських тварин, щоб вони покуштували її і таким чином зберігали свою плодючість та молочність. Гуцули кажуть, що як є що худобі скубнути на Юрія, то буде в цей рік врожай. Тому і обрядовість, приурочена до першого вигону худоби – це комплекс ритуальних заходів, що належать до сфери охоронної і продукуючої магії, опорною для яких є віра у «святість» роси на Юрія, тому простежується взаємозв'язок «вода – роса – кількість молока». Також звичай палення молоддю ватр по горах напередодні Юрія розуміється в той спосіб, щоби дим з таких вогнищ розходився і очищував повітря та гори у зв'язку з майбутнім вигонем худоби на полонини. Це тільки підтверджує той лейтмотив, що юрїївська обрядовість є своєрідним підготовчим актом перед проведенням полонинського ходу в магічно-ритуальній та громадсько-соціальній площинах.

Отже, незважаючи на такого роду вірування та утверджене в етнологічній науці твердження про зооморфну суть свята Юрія як і всієї пізньовесняної обрядовості, все ж можна побачити глибшу ідейно-смыслову наповненість обрядодій цього періоду, парадигматичним підґрунтям яких виступає комплекс космобіологічних змін в природі. Саме у зв'язку із цим простежуються ті первісні ритуально-міфологічні рівні взаємозв'язку людини і природи на прикладі пізньовесняних звичаїв та обрядів. Вони являють собою складну синергетичну систему через категоризацію у структурі «космос-хаос». Фактично, квіти юрїнки – жовтого кольору, відбувається їх отождоження через обрядову метафоризацію з силою сонця, яке на Юрія переходить у найвищу точку свого перебування в часі весни після зимового сонцестояння та весняного рівнодення. Палення вогнів і обрядовий вигук «кірїлайса» через свою імпліцитну архаїчну структурованість відкриває своє «космізуюче значення» та певну циклічність і цим самим виступає засобом подолання деструктивних хаотичних тенденцій, сприяючи розв'язанню суперечності в антиномії «космос-хаос» [4, с. 225]. Досить цікавим доповненням до цього є місце розпалювання вогню – на воротах, ставлення грудок землі із квітами чи гілками дерев – на стовпи воріт. У зв'язку з цим простежується певний порубіжний аспект, оскільки в даному випадку обрядове маркірування навколо комплексу воріт вказує на стичний характер між «своїм» і «чужим» світом в буквальному значенні та між хаосом і космосом в образному вияві. Разом з цим відбувається звільнення від деструкції, що бере свій початок від рубіжного ранньовесняного періоду. Фактично деструктивна, аморфна праматерія набирає своєї плодотворної сили, але головне, що стає організованою у певний структурований порядково-цілісний комплекс. Не випадково гуцули кажуть, що Юрія – це перший день справжньої весни. В даному випадку відбувається завершення цілого весняного обрядового комплексу, ознаками якого виступає тема оновлення природи й взагалі сам світотворчий принцип, що започатковується в ранньовесняному періоді (зі свята Стрітення).

Джерела та література:

1. Василькевич Г. Свято Юрія: теза, антитеза чи синтез? / Г. Василькевич // Народознавчі зошити. – 2003. – № 1-2. – С. 55-59.
2. Виноградова Л. Н. Заклинательные формулы в календарной поэзии славян и их обрядовые истоки / Л. Н. Виноградова // Славянский и балканский фольклор. Генезис. Архаика. Традиции / отв. ред. И. Шептунов. – М. : Наука, 1978. – С. 7-22.
3. Влад М. Стрітенне. Книжка гуцульських звичаїв і вірувань. Спервовіку / М. Влад. – К. : Український письменник, 1992. – 223 с.
4. Голянич М. І. Внутрішня форма слова і дискурс : монографія / М. І.Голянич. – Івано-Франківськ : ЦІТ, 2008. – 296 с.
5. Кирчів Р. Релікти юрїївської обрядовості в українських Карпатах / Р. Кирчів // Народна творчість та етнографія. – 1985. – № 2. – С. 38-43.
6. Мандибура М. Полонинське господарство Гуцульщини друг. пол. XIX – 30-х рр. XX ст. Історико-етнографічний нарис / М. Мандибура; АН УРСР, Держ. музей етнографії та художнього промислу. – К. : Наукова думка, 1978. – 191 с.
7. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника (НЕА ІІІП). – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 1. – Весняно-літні звичаї та обряди с.

- Саджавка Надвірнянського району Івано-Франківської області // Записи Гавадзина В. В. 22. 07. 2010 р., 2 арк.
8. НЕА ІІІП. – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 4. – Весняна обрядовість с. Микуличин Надвірнянського району Івано-Франківської області // Записи Гавадзина В. В. 23. 07. 2010 р., 2 арк.
 9. НЕА ІІІП. – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 27. – Календарні звичаї, обряди та пісні с. Яворів Косівського району Івано-Франківської області // Записи Гавадзина В. В. 30. 09. 2010 р., 4 арк.
 10. НЕА ІІІП. – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 29. – Календарні звичаї та обряди с. Великий Рожин Косівського району Івано-Франківської області // Записи Гавадзина В. В. 10. 10. 2010 р., 2 арк.
 11. НЕА ІІІП. – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 35. – Весняна обрядовість с. Білоберезка Верховинського району Івано-Франківської області // Записи Гавадзина В. В. 12. 10. 2010 р., 2 арк.
 12. Попович В. Таким життя творили люди... (3 історії Великого Бичкова) / В. Попович. – Praha, 2003. – 410 с.
 13. Сеньків І. Гуцульська спадщина: праці з життя і творчості гуцулів / Іван Сеньків. – К.: Українознавство, 1995. – 512 с.
 14. Шекерик-Доників П. Рік у віруваннях гуцулів / П. Шекерик-Доників. – Верховина : Ред. журналу «Гуцульщина», 2009. – 352 с.
 15. Kolberg O. Dzieła wszystkie. Rus Karpacka / O. Kolberg. – Wrocław, Poznań : Ludowa spółdzielnia wydawnicza, Polskie wydawnictwo Muzyczne, 1970. – Т. 54, cz. 1. – 339 s.
 16. Kosowska E. Legenda. Kanon i transformacje. Sw. Jerzy w polskiej kulturze ludowej / E. Kosowska. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdansk : Zakład narodowy imienia Ossolinskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk, 1985. – 158 s.
 17. Kowalik A. Kosmologia dawnych Słowian / A. Kowalik. – Kraków : Nomos, 2004. – 543 s.

Доценко В.О.

УДК 94 (477.5)“18”/“19”=411.16

РОСІЙСЬКЕ ІМПЕРСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО ЩОДО ЄВРЕЇВ КІНЦЯ XVIII – XIX СТ.

Україна багатонаціональна держава, в якій компактно проживають представники більше ста національностей. На сучасному етапі державного будівництва важливо реформувати та розвивати вітчизняне законодавство щодо статусу національних меншин України. При підготовці законопроектів важливо проаналізувати розвиток законодавства Російської імперії щодо вирішення національного питання. В законодавстві Російської імперії щодо національних громад, вагоме місце займають нормативно-правові акти, які регламентували статус та умови проживання єврейської меншини. Тому метою даної розвідки є аналіз Російського законодавства щодо євреїв з кінця XVIII і до початку XX ст. Цим питанням займалися і займаються багато дослідників. Однак для нас найбільш важливими є роботи Я. Хонігсмана, А. Наймана, А. Подольського. [7; 10]

На початку XIX ст. в українських губерніях Російської імперії приживало більше 2 млн. євреїв, що складало близько 7,5% від загальної чисельності населення. В деяких губерніях, зокрема в Херсонській ця цифра перевищувала 12%. [3, – С.314.]

На відміну від інших національних громад українських губерній євреї були не корінним населенням з іншим віросповіданням. Тому російські самодержці намагалися в першу чергу визначити їх правовий статус та умови їх швидкої асиміляції.

Законодавство Російської імперії щодо єврейської громади було надзвичайно заплутаним і нелогічним, складалося з великої кількості законодавчих і підзаконних актів, що приймалися у різний час і за різних обставин. Часто нові акти заперечували попередні, а іноді заміняли їх собою. При цьому більшість актів об'єднувала одна спільна риса – вони мали відкритий і прихований антисемітизм по відношенню до російського єврейства.

Переважна більшість законів і розпоряджень Російської імперії, що стосувалися життя євреїв, регламентували їхня громадянські права та економічні можливості. За змістом і способами реалізації законодавство щодо євреїв хронологічно можна поділити на кілька відмінних періодів:

1 період. Кінець XVIII – початок XIX ст. – законодавчі акти що визначали території проживання євреїв – Волинь, Поділля, Київщина, Новоросійські губернії та основні сфери їх зайнятості.

2 період. 1801-1825 роки – уведення положень про майнові, економічні аспекти облаштування євреїв, єврейських громад – кагалів, надання прав вступу до народних училищ, гімназій з метою їх подальшої асиміляції. Визначення особливих прав для євреїв, які приймали православ'я.

3 період. 1825-1855 роки – уведення військової повинності, скорочення «смуги осілості», прийняття законодавчих актів щодо асиміляції євреїв через систему освіти, ліквідація кагалів.

4 період. 1855-1888 роки – прийняття законодавчих актів, що суттєво поліпшували становище євреїв. Зокрема, ліквідація рекрутчини, дозвіл на державну службу, дозвіл на проживання поза межами «смуги осілості» для певних категорій єврейського населення, дозвіл обирати і бути обраними до земств та отримання єврейськими дітьми світської освіти. Водночас указом 1864 року євреям заборонялось купувати і орендувати землю у «смугі осілості».

5 період. 1881-1917 роки – наступ російського царизму на права єврейської громади імперії. Прийняття